

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота
(бакалавра)**

**з теми: «ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ
СТАРШОКЛАСНИКІВ: ДІАГНОСТИКА ТА КОРЕКЦІЯ»**

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B21z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Мельник Орися Юріївна

Науковий керівник:
Чайковська Оксана Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної
та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТІВ І КОНФЛІКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	8
1.1. Суть конфлікту та його походження	8
1.2. Специфіка переживання конфліктних ситуацій у старшому шкільному віці	17
1.3. Форми взаємин та чинники вибору поведінки старшокласників	30
Висновки до першого розділу	37
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КОРЕКЦІЯ КОНФЛІКТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	38
2.1. Обґрунтування програми діагностичного етапу дослідження.....	38
2.2. Емпіричне вивчення рівня конфліктності серед старшокласників	41
2.3. Тренінговий модуль для формування навичок конструктивного діалогу та профілактики конфліктних ситуацій	48
2.4. Аналіз результативності формувального етапу експерименту.....	59
Висновки до другого розділу.....	65
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сімейні суперечки, непорозуміння між батьками й дітьми, а також внутрішні переживання – усе це не лише давні, а й вкрай актуальні проблеми. І, на жаль, саме молодь часто опиняється в епіцентрі цих явищ. У сучасному суспільстві традиційне живе спілкування дедалі більше витісняється засобами масової інформації, технічними розвагами тощо. Як наслідок, зменшується кількість безпосередніх контактів, знижується рівень комунікативної взаємодії, а найгірше – втрачаються самі навички спілкування.

Комунікація не є дисципліною, яку можна вивчити на рівні шкільного предмета, як, скажімо, фізика або географія. Людина опановує вміння спілкуватися лише шляхом практики – через сам процес взаємодії. Поглиблене вивчення психологічних аспектів комунікації є сферою діяльності фахівців, що спеціалізуються на розв’язанні конфліктів і здобувають відповідну професійну підготовку.

Становлення особистості супроводжується виникненням конфліктів, що з’являються з моменту входження у доросле життя. У дитячому віці особа ще не в змозі самотійно розв’язувати складні ситуації. Проте вже у підлітковому і юнацькому віці вона починає робити перші спроби адаптації до дорослого середовища, що часто супроводжується внутрішніми суперечностями, які сприймаються як надзвичайно серйозні й навіть нерозв’язні, створюючи численні труднощі.

Значущість цієї теми полягає в тому, що з’ясування взаємозв’язку між конфліктністю й особистісними якостями дає змогу передбачати поведінкові прояви людини, особливо в підлітковому віці. У межах кваліфікаційного дослідження важливим аспектом є розроблення практичних порад для вчителів, батьків і самих старшокласників із метою досягнення гармонії в навчально-виховному процесі, налагодження стосунків у шкільному та сімейному середовищі.

Аспект впливу індивідуально-психологічних характеристик на поведінку старшокласників у ситуаціях конфлікту є одним із найактуальніших у сучасній психології. Одним із головних напрямів дослідження є виявлення чинників, що визначають вибір поведінкових стратегій учнів у конфліктних умовах як у родинному колі, так і в шкільному середовищі та у взаємодії з ровесниками.

Показник конфліктності серед учнів старших класів демонструє тенденцію до зростання, що веде до збільшення випадків девіантної поведінки – проявів хуліганства, крадіжок, порушень закону. Будь-яка ситуація, яку старшокласник сприймає як обмеження своїх прав, може викликати негайний опір чи емоційну нестабільність. Схильність до конфліктів часто стає чинником їх виникнення, а у навчальному процесі – перетворюється на суттєву соціально-психологічну проблему.

У психологічній науці конфлікти розглядаються з різних боків. Особливий інтерес становлять загальнопсихологічні риси міжособистісних суперечок, що докладно вивчаються у працях Н. Грішиної, Л. Орбан-Лембрик, М. Обозова, Б. Паригіна, М. Пірена та інших. Дослідницький інтерес зосереджується на з'ясуванні психологічних детермінант конфліктної поведінки, підходах до її корекції, вивченні особистісних характеристик учасників конфлікту, типології суперечностей та механізмів їх формування. Серед провідних дослідників слід відзначити А. Анцупова, А. Бандуру, І. Ващенко, Г. Ложкіна, Л. Петровську, Н. Пов'якель, В. Семиченка та інших науковців.

Проблема підвищеного рівня конфліктності серед юнаків з кожним роком стає дедалі гострішою. Сучасна соціальна реальність, що супроводжується високим рівнем стресових факторів, інтенсивним навчальним ритмом та посиленням агресивних проявів у соціумі, змушує старшокласників обирати далеко не завжди конструктивні способи подолання особистісних труднощів.

Значущість розгляду цієї проблеми зумовлена її складною структурою, а також тим, що на поведінку старшокласників у конфліктних ситуаціях впливають численні психологічні, соціальні та вікові чинники.

Усі наведені міркування стали підґрунтям для визначення об'єкта та предмета даного дослідження.

Об'єкт дослідження – конфліктна поведінка старшокласників.

Предмет дослідження – психологічні особливості конфліктної поведінки старшокласників.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування проблеми психології конфлікту та виявлення психологічних особливостей конфліктної поведінки старшокласників; розробка та апробація методів діагностики і психологічної корекції з метою зменшення рівня конфліктності та формування конструктивних способів взаємодії в міжособистісних стосунках.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що конфліктна поведінка старшокласників зумовлюється їхніми особистісними характеристиками, які у процесі цілеспрямованого психокорекційного впливу можуть змінюватися в бік зменшення конфліктності.

Для реалізації мети та перевірки гіпотези були поставлені такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз питань, пов'язаних із конфліктністю та конфліктною поведінкою учнів старшої школи.
2. Створити програму діагностичного дослідження рівня конфліктності старшокласників із урахуванням фіксації динаміки корекційного впливу.
3. Проаналізувати результати емпіричного етапу за допомогою методів математичної статистики.
4. Розробити практичні рекомендації щодо профілактики конфліктної поведінки в старшому шкільному віці.

Для досягнення поставлених завдань у роботі застосовувалися наступні **методи дослідження**:

- теоретичні: аналіз і узагальнення літературних джерел, класифікація основних понять дослідження, систематизація отриманої інформації;
- емпіричні: тестування на рівень конфліктності, методика визначення стилів поведінки в конфлікті (К. Томас), 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела, методика аналізу міжособистісних стосунків Т. Лірі.

Експериментальна база дослідження. Дослідження здійснювалася в Кугаєвецькому ліцеї Чемеровецької селищної ради Хмельницької області. У дослідженні брали участь 47 учнів 9–11-х класів.

Методологічною базою дослідження виступили концептуальні положення щодо психології конфліктів (О. Антонова-Турченко, Є. Ільїн, І. Ладанов, Л. Петровська, Дж.Г. Скотт та ін.); особливостей вікового сприйняття конфліктних ситуацій (В. Галицький, Є. Головаха, М. Обозов, Н. Паніна та ін.); специфіки проявів конфліктів у старшокласників (В. Бойко, Є. Донченко, В. Ігнат'єв, І. Кон, Т. Титаренко та ін.).

Наукова новизна полягає в поглибленні знань щодо індивідуально-психологічних характеристик конфліктної поведінки учнів старших класів, а також у вивченні можливостей їх корекції шляхом цілеспрямованого впливу на риси поведінки та комунікативні особливості.

Практичне значення полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані у діяльності практичного психолога. Створена програма корекційної роботи з формування конструктивної поведінки та комунікативних умінь старшокласників у конфліктних умовах розширює інструментарій превентивної діяльності, якою займаються педагоги та шкільні психологи.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи відображено в публікаціях автора, обговорено на засіданнях кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 18 лютого 2025 р.), на XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2025 р.).

Публікації. Чайковська О.М., Мельник О.Ю. Особливості конфліктної поведінки старшокласників. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі*: Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, 18 лютого 2025 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2025. С. 48–50.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (60 найменувань), додатків. Робота містить 8 таблиць та 4 рисунки.

ВИСНОВКИ

Питання впливу особистісних характеристик старшокласників на їхню поведінку в конфліктних обставинах і надалі зберігає свою значущість у контексті сучасної психологічної науки. Одним із ключових аспектів дослідження є визначення чинників, що обумовлюють вибір підлітками певної поведінкової стратегії під час конфліктів у шкільному середовищі, родині або в колі однолітків.

На сьогодні спостерігається стабільна тенденція до зростання конфліктності серед старшокласників, що, у свою чергу, призводить до збільшення кількості випадків девіантної поведінки, таких як хуліганські прояви, крадіжки, правопорушення та навіть злочини. Будь-яка ситуація, яка сприймається підлітком як посягання на його особистісну автономію чи порушення прав, нерідко викликає сильні емоційні реакції, протестну поведінку або агресію. Схильність до конфліктних дій часто є не лише симптомом, а й чинником, що провокує подальше загострення ситуації. У навчальному просторі така поведінка стає предметом особливої уваги, адже набуває рис соціально-психологічної проблеми.

Конфліктність у старшокласників стає ще більш вираженою з урахуванням сучасного контексту, що позначений підвищеним рівнем стресу, значними навчальними навантаженнями та поширенням агресії у суспільстві. Це змушує підлітків обирати не завжди ефективні або конструктивні стратегії подолання особистих труднощів.

Юність – це перехідний період між підлітковим і дорослим віком, який супроводжується внутрішньою напругою та переживаннями. Джерелом дискомфорту часто виступає процес активного самовизначення, що охоплює як професійну, так і особистісну сферу. Цей процес розглядається як центральне новоутворення віку, що й зумовлює уразливість цього етапу та підвищує ймовірність виникнення конфліктів.

З огляду на мету і завдання дослідження була розроблена програма, що передбачала вивчення, аналіз і оцінювання рівня конфліктності старшокласників, а також їхніх особистісних реакцій у конфліктних ситуаціях. Об'єктом дослідження стали 47 учнів 9–11 класів Кутаєвецького ліцею Чемеровецької селищної ради Хмельницької області. Аналіз отриманих даних дозволив зробити висновок про те, що високий рівень конфліктності пов'язаний із перевагою певних типів поведінки, де повністю відсутня стратегія співпраці. Водночас у підлітків із низьким рівнем конфліктності спостерігався набір стилів поведінки, прямо протилежних тим, що характерні для більш конфліктних учнів.

Було створено спеціальну програму тренінгових занять, орієнтованих на розвиток конструктивного спілкування та профілактику конфліктних проявів. Проведення цієї програми підтвердило її ефективність: спостерігалось зниження рівня конфліктності в експериментальній групі. Учасники продемонстрували зростання навичок саморегуляції, розвиток здатності до емпатії, а також сформованість умінь конструктивного вирішення конфліктів. Це сприяло зменшенню проявів агресивності, підвищенню рівня толерантності й покращенню якості міжособистісних контактів у групі.

У результаті емпіричного дослідження були виявлені позитивні зміни в експериментальній групі Б після проходження тренінгу. Було зафіксовано покращення в комунікативній та поведінковій сферах. Серед провідних особистісних рис учнів цієї групи варто відзначити зростання відкритості та комунікабельності. Вони стали більш щирими у вираженні емоцій, із задоволенням взаємодіють з ровесниками, демонструють готовність до конструктивного вирішення конфліктів і проявляють довіру до оточуючих.

У той же час, у школярів із контрольної групи А, які не проходили тренінгову програму, також було зафіксовано певні зміни у сфері комунікації та поведінки. Їх спілкування вирізняється емоційністю, жвавістю та практичністю, із орієнтацією на зовнішні умови і дотримання прийнятих соціальних норм.

Розроблена програма тренінгу рефлексивного саморегулювання поведінки в конфліктних ситуаціях може бути використана як інструмент у практиці шкільного психолога для роботи з учнями, які стикаються з труднощами у спілкуванні. На основі результатів цього дослідження також були сформульовані окремі рекомендації для педагогів, які працюють зі старшокласниками, та для батьків, аби сприяти формуванню здорових моделей взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апішева А.Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : збірник наукових праць. 2012. № 2(35). С. 117–125.
2. Бабаян Ю.О., Скачко І.В. Гендерні особливості конфліктної поведінки в юнацькому віці. [Електронний ресурс]. *Актуальні проблеми психології*. 2015. № 38. Режим доступу: <http://journals.uran.ua/index.php/2072-r4772/article/view/44651>.
3. Бантишева О.О. Гендерно-вікові особливості схильності осіб юнацького віку до активної поведінки. *Молодий вчений*. 2016. № 1 (28). С. 58–63.
4. Баранова Н. Психокорекція агресивності та конфліктності у підлітків. *Психолог*. 2005. № 36. С. 13–18.
5. Безпалько О.В., Савич Ж. В. Спілкуємось та діємо: навч.-метод. посіб. Київ: Навч. книга, 2002. 112 с.
6. Берлач А.І., Кондрюкова В.В. Конфліктологія : навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2007. 204 с.
7. Бистрова Ю.О. Особливості конфліктної поведінки розумово відсталих підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2007. 20 с.
8. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія. Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012. 608 с.
9. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.
10. Ващенко І.В., Кляп М.І. Конфліктологія та теорія переговорів : навч. посіб. Київ : Знання, 2013. 407 с.
11. Власенко І.А. Психологічні особливості внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2016. 186 с.

12. Гірник А.М., Бобро А.Ю. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 172 с.
13. Гірник А.М. Основи конфліктології: навч. посіб. Київ: КиєвоМогилянська академія, 2010. 222 с.
14. Горова О. Профілактика конфліктів у підлітковому середовищі. *Психолог*. 2006. № 34. 32 с.
15. Грицюк К. Чому виникають конфлікти? *Психолог*. 2007. № 25–27. С. 78–79.
16. Долинська Л.В., Матяш-Заяц Л.П. Психологія конфлікту. Київ : Каравела, 2010. 424 с.
17. Дунай П. Конфлікти та шляхи їх подолання. *Директор школи*. 2001. № 13. С. 21–28.
18. Дзюба Т.М. Комплекс методик для діагностики психологічної готовності керівника школи до взаємодії в умовах конфлікту / за наук. ред. Л.М. Карамушки. Полтава: ПОІППО. 2005. 64 с.
19. Жевакіна Н.В. Особливості виникнення і перебігу конфліктів у соціальній роботі. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2014. № 4. С.31–37.
20. Каліщук С.М. Прикладні моделі психологічного супроводу особистості у кризі. *Габітус*. 2023. Вип. 46. С. 144–151.
21. Карамушка Л.М., Радченко О.Б. Тренінг «Психологічні умови профілактики та подолання організаційних конфліктів у професійно-технічних навчальних закладах»: структура, зміст, основні інтерактивні техніки. *Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ–Алчевськ : ЛАДО, 2013. Т. 1. Вип. 37. С. 36–41.
22. Климентьєва О.С. Конфліктологічна компетентність як складова професіоналізму майбутніх правоохоронців. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр.; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2015. Вип. 51. С. 269–276.
23. Коберник Л.О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2010. 20 с.

24. Коваленко А.Б., Федосєєва І.В. Психологія розвитку толерантності підлітка : монографія. Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2014. 330 с.

25. Козич І.В. Формування конфліктологічної компетентності майбутнього викладача вищої школи. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія Педагогічні науки: зб. наук. статей / гол. ред. Л.І. Міщик. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2005. С. 49–55.

26. Котлова Л.О. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки у підлітковому та юнацькому віці. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія*: зб. наук. пр. 2013. Вип. 19. С. 95–99.

27. Котлова Л.О. Особливості конфліктних форм поведінки з вираженими акцентуаціями рис характеру. *Актуальні проблеми педагогіки та психології. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Львів : Львівська педагогічна спільнота, 2011. Ч. 1. С. 68–70.

28. Крайніков Е.В. Психологія розвитку : словник-довідник. Київ : Арістен, 2004. 267 с.

29. Лисенко О.М. Конфліктна поведінка особистості за умов трансформації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук: 22.00.01. Харків, 2002. 15 с.

30. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика. Київ: МАУП, 2007. 435 с.

31. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : «Центр учбової літератури», 2008. 272 с.

32. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2011. 520 с.

33. Маланьїна Т.М. Проблема внутрішньоособистісного конфлікту у психології. *Вісник з психології і соціальної педагогіки* : зб. наук. праць. 2010. № 2. С. 12–24.

34. Марчук Л.М. Соціально-психологічні особливості формування асертивної поведінки у професійному становленні майбутніх психологів: дис... канд. психол. наук. 19.00.05. Київ, 2016. 225 с.
35. Мілютіна К.Л. Теорія і практика психологічного тренінгу : навч. посібн. Київ : МАУП, 2004. 192 с.
36. Москаленко В.В. Конфлікт. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 5. С. 13–15.
37. Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник. 2-ге вид. виправ. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
38. Мухіна Л.М. Структура конфліктологічної компетентності майбутнього вчителя. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*: збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки» / за наук. ред. Н.О. Євдокимової. № 1 (16), травень 2016. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. С. 142–146.
39. Нагаєв В.М. Конфліктологія: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 198 с.
40. Матяш-Заяц Л.П. Соціально-психологічні чинники виникнення міжособистісних конфліктів у ранньому юнацькому віці. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 2005. 23 с.
41. Москалик Г.Ф., Булах М.О. Гендерні конфлікти студентів. *Соціальна філософія та філософія історії*. 2017. №11. С. 93–100.
42. Орлянський В.С. Конфліктологія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 160 с.
43. Пірен М.І. Конфліктологія: підручник. Київ: МАУП, 2003. 360 с.
44. Перепелюк Т.Д., Ільченко І.С. Організація і методика соціальнопсихологічних тренінгів: навчальний підручник. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2014. 255 с.
45. Профілактика конфліктів в педагогічному колективі ДНЗ. Програма тренінгових занять / Укл. І.В. Заброцька. Чернівці: ДНЗ № 10 «Попелюшка», 2012. 34 с.

46. Поліщук В.М. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці: базові симптомокомплекси : монографія. Суми : Університетська книга, 2013. 478 с.
47. Радчук В.М. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки особистості : дис. канд. психол. наук: 19.00.01. Чернівці, 2000. 210 с.
48. Романовська Д.І. Технології роботи з батьками. Київ : Главник, 2007. 128 с.
49. Рудзевич І.Л. Психологічні особливості педагогічних конфліктів. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. Т. VI. Вип. 8. К., 2004. С. 271–278.
50. Русинка І.І. Конфліктологія: Психологія технології запобігання і управління конфліктами: навч. посіб. Київ: Професіонал, 2007. 332 с.
51. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Просвіта, 2001. 248 с.
52. Сорока І.А. Психологічна профілактика конфліктів у педагогічному колективі вищого навчального закладу: дисс...кандидата психологічних наук. 19.00.10. Київ. 2015. 256 с.
53. Хупавцева Н.О., Речун Н.В. Проблема дослідження конфліктної поведінки в юнацькому віці (гендерний аспект). *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ*. 2018. № 11. С. 172–177.
54. Ульянова Т.Ю. Асертивні тенденції конфліктності. *Наука і освіта*. 2015. № 10. С. 200–206.
55. Яновська Т.А. Взаємозв'язок прояву психологічного конфлікту з емоційною сферою підлітків. *Молодий вчений* 2015. № 2(17). С. 235–238.
56. Чайковська О.М. Психологія підліткової конфліктності : навчальний посібник. МОН України. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2016. 126 с.
57. Яновська Т.А. Взаємозв'язок прояву психологічного конфлікту з емоційною сферою підлітків. *Young Scientist*. 2015. № 2(17). С. 235–238.
58. Licht B. Die Entwicklung des Konfliktverhaltens im Alter zwischen 8 und 22 Monaten. *Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der*

Philosophische-humanwissenschaftlichen Fakultät der Universität Bern. Zürich, 2007. 333 p.

59. Porter L. Young Children's Behavior: Practical Approaches for Caregivers and Teacher. Australia : MacLennan + Petty Pty Limited, 2003. 280 p.

60. Stefan K. Konflikte und Erlebnispädagogik. Diplomarbeit NDS Erlebnispädagogik. Sarnen, 2010. 125 p.